



Сяргей ЕЛІЗАРАЎ

ФІНАНСЫ САВЕЦКАЙ БЕЛАРУСІ (1919 — вясна 1921 г.): на шляху да камунізму

Упершыя гады існавання ССРБ фінансавая сістэма рэспублікі амаль поўнасцю залежала ад паступлення грашовых сродкаў з Масквы. У перспектыве бальшавіцкае кіраўніцтва планавала ажыццявіць пераход да безграшовых адносінаў, аднак на практыцы гэта так і не было зроблена.

Першая сусветная вайна, якая доўжылася чатыры гады, прывяла да развалу бюджэтнай сістэмы Расійскай Імперыі. Бюджэты ваенных гадоў зводзіліся з вялізнымі дэфіцытамі, а асноўнай крыніцай папаўнення сродкаў становілася грашовая эмісія. Калі на 1 ліпеня 1914 г. у абарачэнні на тэрыторыі Расійскай Імперыі знаходзілася папяровых знакаў на суму 1630 млн руб., то на 1 лістапада 1917 г. гэтая сума склала ўжо 23 446 млн руб.¹.

Калі восенню 1917 г. да ўлады прыйшло бальшавіцкае кіраўніцтва, то ў яго асяроддзі пераважалі думкі, што будучая супольнасць (сацыялістычная, камуністычная) стане грамадствам безтаварна-грашовых адносінаў. Апошнія будуць адміраць ужо ў пераходны ад капіталізму перыяд. У ідэале меркавалася наладзіць працэс размеркавання матэрыяльных даброт праз абавязковае ўключэнне ўсяго працоўнага насельніцтва ў спажывецка-вытворчыя камуны. Да стварэння ж такой сістэмы грошы павінны былі часова захоўвацца. Адпаведна захоўвалася бюджэтная сістэма як сукупнасць даходаў і выдаткаў цэнтральных і мясцовых органаў улады.

Першы час бальшавіцкае кіраўніцтва спрабавала выкарыстоўваць фінансы і бюджэтную сістэму ў якасці інструмента правядзення сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў, сродку наладжвання ўліку і кантролю над прадпрыемствамі — як ужо нацыяналізаванымі, так і тымі, якія яшчэ заставаліся прыватнымі.

10 ліпеня 1918 г. V Усерасійскі з'езд Саветаў прыняў Канстытуцыю РСФСР. Яе 5 раздзел утрымліваў палажэнні аб бюджэтным рэгуляванні. У Канстытуцыі выразна вызначалася роля фінансаў у працэсе радыкальных сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў у Расіі: экспрапрыяцыя ўласнасці буржуазіі і стварэнне ўмоў "для ўсеагульнай роўнасці грамадзян рэспублікі ў сферы вытворчасці і размеркавання багаццяў". Прадугледжвалася даць саветам "усе неабходныя сродкі для задавальнення мясцовых і агульнадзяржаўных патрэбаў Савецкай Рэспублікі, не спыняючыся перад уварваннем у права прыватнай ўласнасці". Асноўнымі структурнымі элементамі савецкай бюджэтнай сістэмы аб'яўляліся агульнадзяржаўны бюджэт і бюджэты мясцовых саветаў. Размеркаванне даходаў і выдаткаў паміж агульнадзяржаўным і мясцовымі бю-



ЕЛІЗАРАЎ Сяргей Аляксандравіч.

Загачык кафедры гісторыі і паліталогіі Гомельскага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта імя П.В. Сухого, доктар гістарычных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1955 г. у Архангельску (Расія). У 1978 г. закончыў гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 1983 г. — аспірантуру БДУ. У 2013 г. абараніў доктарскую дысертацыю па тэме "Формирование и функционирование системы административно-территориального деления БССР (1919—1991 гг.)". Аўтар больш за 170 навуковых і метадычных публікацый, у тым ліку манаграфіі "Формирование и функционирование системы административно-территориального деления БССР (1919—1991 гг.)" (Гомель, 2009). Распрацоўвае праблемы гісторыі адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу БССР.

джэтамі павінен быў ажыццяўляць Усерасійскі з'езд саветаў або Усерасійскі Цэнтральны выканаўчы камітэт (УЦВК). Адначасова за мясцовымі саветаў замацоўвалася права ўсталёўваць і спаганяць у свой бюджэт мясцовыя падаткі і зборы на патрэбы мясцовай гаспадаркі².

На працягу 1918 г. стаўленнебальшавікоўдафінансаў становілася ўсё больш амбівалентным. З аднаго боку, СНК РСФСР 26 кастрычніка 1918 г. паставіў перад Народным банкам задачу выпуску грошай "умежахсапраўднай патрэбы народнай гаспадаркі ў грашовых знаках", а 30 снежня 1918 г. у дакладзе Наркамата фінансаў РСФСР гаварылася аб неабходнасці фарміравання бездэфіцытнага бюджэту і ўпарадкавання падатковай справы³. З снежня 1918 г. УЦВК РСФСР зацвердзіў "Палажэнне аб грашовых сродках і выдатках мясцовых Саветаў", накіраванаенаўніфікацыю мясцовых бюджэтаў. Яго текст утрымліваў падрабязны пералік крыніц даходаў мясцовых саветаў і іх выканкамаў, парадак усталявання і спагнання гэтых даходаў, атаксамапарадакскладання мясцовых бюджэтаў, размеркавання і задавальнення мясцовых патрэбаўпаміжсаветаўі рознагаўзроўню. Калі саветам не хапала даходаў з пералічаных крыніц для вырашэння мясцовых сацыяльна-эканамічных і культурных пытанняў, то яны мелі права хадайнічаць аб пазыках і дапамозе з агульнадзяржаўных сродкаў⁴.

З другога боку, узмацнялася тэндэнцыя да ліквідацыі грашовага абарачэння. Так, у канцы 1918 г. распрацоўваўся праект натуралізацыі заробтнай платы⁵, а ў снежні 1918 г. II Усерасійскі з'езд саўнаргасаў звярнуўся ў Наркамат фінансаў РСФСР з прапановай прыняць меры да скарачэння грашовага абароту⁶.

У Беларусі арганізацыя савецкай фінансавай сістэмы працягнулася пасля вызвалення яе тэрыторыі ад нямецкай акупацыі. 10 снежня 1918 г. часці Чырвонай арміі вызвалілі Мінск, і ў гэты ж дзень пачаў функцыянаваць Мінскі ваенна-рэвалюцыйны камітэт, які аб'явіў сябе найвышэйшай уладай у Мінскай губерні. На месцахствараліся павятовыя рэўкамы (з канца снежня 1918 г. — пачатку студзеня 1919 г. — павятовыя выканкамы), валасныя і сельскія саветы.

Для арганізацыі савецкай улады на вызваленых ад нямецкай акупацыі тэрыторыях НКУС РСФСР у канцы 1918 г. асобна вылучаў грашовыя сродкі. Так, Віцебскаму губвыканкаму было накіравана 1,5 млн руб.⁷, Мінскаму ВРК — 5 млн руб. Грошы для Мінскага ВРК пачалі паступаць з 21 снежня 1918 г. Да 10 студзеня 1919 г. было ўжо размеркавана 4,8 млн руб. Частка гэтых сродкаў была пералічаная павятовым рэўкамам, частка была выдаткаваная на канкрэтныя мэты. Так, адпаведным наркаматам і арганізацыям выдалі 72 тыс. руб. на ўтрыманне дзіцячых прытулкаў, 11 тыс. руб. — на правядзенне святаў для дзяцей г. Мінска, 100 тыс. руб. — на арганізацыю сістэмы аховы здароўя, 500 тыс. руб. — Чырвонай арміі, 300 тыс. руб. — на выплату зарплаты работнікам пошт і тэлеграфу, 15 тыс. руб. — на стварэнне Саюза камуністычнай моладзі ў Мінску і г. д.⁸.

Абвяшчэнне 1 студзеня 1919 г. Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі патрабавала вырашэння многіх пытанняў, у тым ліку і пытання аб фінансах. У адпаведнасці з актамі ад 4 студзеня 1919 г. аддзел фінансаў Заходняй Камуны перадаў Камісарыяту фінансаў ССРБ справы (акрамя тых, што тычыліся Смаленскай губерні), а таксама каштоўнасці і грашовыя сумы (за выключэннем пакінутых у распараджэнні Смаленскага губрэўкама 500 тыс. руб.)⁹. Такім чынам, смаленскае кіраўніцтва адразу ж дыстанцыравалася ад ССРБ, адасобіўшы свае фінансы — наяўныя сродкі, агульнадзяржаўныя крэдыты, усе мясцовыя зборы па Смаленску і Смаленскай губерні.

Паколькі выдаткаваных сродкаў катастрофічна не хапала, мясцовыя ўлады пачалі ўводзіць надзвычайныя падаткі і зборы. Так, Бабруйскі павятовы рэўкам атрымаў 200 тыс. руб. на ўмацаванне савецкай улады, яшчэ 100 тыс. — для выплаты запазычанасці па заробку настаўнікам. Аднак гэтай сумы не хапала, таму, карыстаючыся палажэннем ад 3 снежня 1918 г., для атрымання неабходных грашовых сродкаў рэўкам абклаў мясцовую буржуазію падаткам у 2 млн рублёў. З іх было спагнана 1,5 млн руб.¹⁰.

З мэтай цэнтралізацыі сістэмы мясцовых бюджэтаў 31 кастрычніка 1918 г. СНК РСФСР прыняў Дэкрэт аб арганізацыі фінансавых аддзелаў губернскіх і павятовых выканкамаў саветаў. Фінансавыя ўстановы, што існавалі да гэтага — казённыя палаты, губернскія акцызныя ўпраўленні і фінансавыя органы мясцовага самакіравання, спынілі сваю дзейнасць. У адпаведнасці з дэкрэтам агульнае кіраўніцтва на месцах падатковай, каштарыснай, касавай і фінансавай справамі ўскладалася на губвыканкамы. Для непасрэднага кіравання гэтымі справамі ствараліся губернскія і павятовыя фінансавыя аддзелы¹¹. На 4 лютага 1919 г. у ССРБ такія аддзелы функцыянавалі ў Мінскім, Бабруйскім, Барысаўскім, Ігуменскім, Мазырскім, Навагрудскім, Пінскім, Рэчыцкім, Слуцкім, Вілейскім, Дзісенскім, Слоніўскім, Баранавіцкім паветах і ў Мінску¹².

14 студзеня 1919 г. на пасяджэнні СНК РСФСР было прынята рашэнне выдаткаваць праз Народны камісарыят па справах нацыянальнасцяў РСФСР пазыку Часоваму рабоча-сялянскаму ўраду ССРБ у памеры 10 млн руб., а таксама кіраўніцтву УЦВК "дэлегаваць у Беларусь высокакампетэнтную камісію для ўлагоджання адносінаў з Беларускай рэспублікай"¹³. Гэтая камісія ў Савецкай Беларусі так і не з'явілася, затое выдаткаваная Масквой сума на справе аказалася значна большай: камісар па фінансавых справах ССРБ І.Рэйнгольд паведаміў на пасяджэнні Часовага рабоча-сялянскага ўрада ССРБ 15 студзеня 1919 г., што авансам з Масквы адпушчана для патрэбаў рэспублікі 25 млн руб.¹⁴.

21 студзеня 1919 г. урад рэспублікі ініцыяваўпрацэс стварэння ўласнай фінансавай сістэмы. Камісарыяту фінансаў прадпісвалася стварыць адзіны дзяржаўны фонд рэспублікі за кошт часткі надзвычайнага рэвалюцыйнага падатку, дзяржаўнай пазыкі і ўсіх

фондаў банкаў на тэрыторыі краіны. На наступным жа пасяджэнні ўрада планавалася *"паставіць ва ўсёй сваёй шыраце пытанне аб узаемаадносінах з Цэнтрам"* па фінансавых пытаннях¹⁵.

Аднак ні на наступным пасяджэнні ўрада ССРБ, ні далей пытанне аб фінансавых стасунках з Масквой ніякага прынцыповага вырашэння не атрымала. Адсутнасць уласных рэспубліканскіх крыніц грашовых даходаў востра абазначыла дзве галоўныя на той час праблемы: па-першае, якім чынам і колькі грошай атрымаць ад расійскага кіраўніцтва; па-другое, як найбольш рацыянальна размеркаваць атрыманыя грашовыя сродкі. А іх увесё час катастрофічна не хопала. Так, 27 студзеня 1919 г. рэспубліканскі ўрад выдзеліў Камісарыяту аховы здароўя на барацьбу з эпідэміяй сыпногатыфу толькі 100 тыс. руб. замест запытаных 665 тыс. руб., Камісарыяту па замежных справах — 100 тыс. руб. замест 200 тыс. руб., а Савету народнай гаспадаркі і Камісарыяту земляробства наогул адмовіў у грошак¹⁶. У такіх умовах для канцэнтрацыі сродкаў на аднаўленне эканомікі рэспублікі пастановай СНКССРБ ад 6 лютага 1919 г. пачалося стварэнне пры Камісарыяце фінансаў ССРБ фонду *"для патрэбаў СНК Беларусі"* ўпамеры Юмлн руб.¹⁷. Цяжкай сітуацыя з фінансамі была і на месцах. Напрыклад, 10 лютага 1919 г. з Навагрудка была атрымана тэлеграма наступнага зместу: *"Грошай... няма. Апарат закупкі прадуктаў харчавання стаіць, патрэбны крэдытныя грошы, становішча крытычнае, цэны растуць кожны дзень"*¹⁸.

Нягледзячы на такія цяжкія фінансавыя ўмовы, у лютым 1919 г. кіраўніцтва рэспублікі зрабіла спробу стварыць уласную бюджэтную сістэму. Перад мясцовымі органамі ўлады была пастаўлена задача фарміраваць мясцовыя бюджэты на першае паўгоддзе 1919 г. Прычым пры складанні неабходна было абавязкова размяжоўваць агульнадзяржаўныя і мясцовыя даходы і выдаткі. Падкрэслівалася, што ў агульнадзяржаўныя расходы *"ні ў якім выпадку не павінны ўключацца выдаткі на патрэбы, якія носяць чыста мясцовы характар"*. Паколькі ў расійскім "Палажэнні аб грашовых сродках і выдатках мясцовых Саветаў" ад 3 снежня 1918 г. пытанні размежавання выдаткаў на агульнадзяржаўныя і мясцовыя свайго рашэння не атрымалі, Наркамфін ССРБ рэкамендаваў мясцовым фінаддзелам да выпрацоўкі ўласнага рэспубліканскага прававога акта *"кіравацца правіламі, ужывальнымі ў ранейшых земствах"*. Мясцовыя органы абавязваліся ўключаць у каштарысы агульнадзяржаўных даходаў *"усе без выключення даходы, чакаемыя да паступлення за кошт агульнадзяржаўных падаткаў, збораў, якагульных, такіх спецыяльных пошлін"*, а таксама даходы ад усіх былых дзяржаўных маёмасцяў, капіталаў, прадпрыемстваў. Даходы ж ад мясцовых падаткаў і збораў, мясцовых маёмасцяў павінны былі пайсці на пакрыццё мясцовых выдаткаў.

Паводле інструкцыі ад 11 лютага 1919 г. Наркамфіна ССРБ, спачатку сельскія, валасныя, гарадскія

саветы складалі прыходна-расходныя каштарысы па кожнай галіне асобна і падавалі іх у адпаведныя аддзелы павятовых выканкамаў. Потым кожны павятовы аддзел фарміраваў каштарысы па ўсім павеце, пасля чаго складаўся павятовы бюджэт, куды ўключаліся даходы і расходы не толькі па аддзелах, але і ў цэлым па павеце. Гэтыя павятовыя бюджэты высылаліся ў губаддзелы, якія іх зводзілі, дадаючы агульныя даходы і выдаткі па губерні. Далей матэрыялы паступалі ў Наркамфін рэспублікі, а каштарысы асобных ведамстваў — у рэспубліканскія камісарыяты¹⁹.

Каб вырашыць праблему забеспячэння грашыма мясцовых патрэбаў, фінаддзелы павінны былі як мага хутчэй прыняць ад былых павятовых і гарадскіх самкіраванняў усе бухгалтарскія дакументы, каб склаці спісы нядоімак. Спагнанне гэтых нядоімак павінна было даць грашовыя сумы, *"на якія можна будзе, хача б часова, падтрымаць мясцовыя ўстановы, сёння амаль пазбаўленыя сродкаў"*²⁰.

Аднак на практыцы скласці мясцовыя бюджэты ў Савецкай Беларусі было вельмі цяжка: мясцовыя органы ўлады мелі права спаганяць нядоімкі па мясцовых падатках і зборах толькі за тэрмін да пачатку 1919 г., пытанне ж аб спагнанні гэтых падаткаў і збораў у 1919 г. адкладвалася да выхаду адпаведнага рашэння ЦБК ССРБ²¹.

12 лютага 1919 г. беларускім урадам было вырашана падрыхтаваць на аснове расійскага асобнае рэспубліканскае палажэнне аб мясцовых фінансах²². Яно сапраўды было распрацаванае і зацверджанае ЦБК ССРБ*, але паступіла на месцы толькі ў другой палове сакавіка 1919 г., ужо пасля аб'яднання Беларусі і Літвы ў ЛітБел ССР. Наркамфін ЛітБел ССР прызнаў гэтае палажэнне несапраўдным, паколькі яго неабходна было перапрацоўваць у дачыненні да ўмоў новай рэспублікі. Мясцовыя фінансавыя органы атрымалі распараджэнне *"ўстрымацца ад раскладаў мясцовых збораў і падаткаў"* да выдання новага палажэння. Аднак такое палажэнне для ЛітБел ССР так і не было распрацавана, і ў чэрвені 1919 г. Наркамфін Літоўска-Беларускай рэспублікі выдаў распараджэнне карыстацца палажэннем РСФСР ад 3 снежня 1918 г.²³.

10 сакавіка 1919 г. СНК ЛітБел ССР зацвердзіў Часовыя правілы аб парадку паступлення даходаў і атрымання крэдытаў і авансаў народнымі камісарыятамі рэспублікі. Згодна гэтымі правіламі ўсе даходы, атрыманыя на тэрыторыі рэспублікі ад вытворчай дзейнасці, падаткаў і пошлін (дзяржаўных і мясцовых), павінны былі паступаць у Народны банк на рахункі адпаведных камісарыятаў. Каштарысы расходаў складаліся павятовымі і губернскімі аддзелаў, пасля чаго накіроўваліся ў адпаведныя профільныя наркаматы, якія з адпушчаных ім сродкаў выдаткоўвалі грошы мясцовым органам улады²⁴.

* На жаль, тэкст гэтага палажэння аўтару артыкула выявіць не ўдалося.

На падставе рашэння СНК ЛітБел ССР ад 2 красавка 1919 г. усе аддзелы мясцовых саветаў сталі фінансавацца найпрост адпаведнымі рэспубліканскімі наркаматамі. Як вынік, мясцовыя саветы страцілі магчымасць "манеўраваць" пры выдаткоўванні сродкаў, зыходзячы з мясцовых умоў і першачарговых патрэбаў, — ім забаранялася накіроўваць сумы, адпушчаныя аднаму аддзелу, на патрэбы іншых²⁵.

Такім чынам, ва ўмовах фінансавай разрухі і блытаніны ў дачыненні да выдаткаў і даходаў мясцовых саветаў бюджэтная сістэма ні ў ССРБ, ні ў ЛітБел ССР фактычна так і не склалася. Працэс арганізацыйнага афармлення мясцовых бюджэтаў быў спынены, а фінансаванне мясцовых саветаў набыло цэнтралізаваны характар і было арганізавана па галіновым прынцыпе. Мясцовыя ўлады маглі толькі запытваць неабходныя ім сродкі і кантралявалі расходы грошай, атрыманых ад профільных рэспубліканскіх наркаматаў.

Дзяржаўныя і мясцовыя падаткі і зборы ў фінансаванні рэспублікі якой-небудзь прыкметнай ролі не адыгрывалі. Па звестках рэспубліканскага ўпраўлення прамых падаткаў і збораў, у перыяд з 1 снежня 1918 г. па 1 красавіка 1919 г. на тэрыторыі ЛітБел ССР было сабрана падаткаў і збораў на агульную суму 7,8 млн руб., з якіх 7,7 млн руб. прыйшлося на надзвычайны рэвалюцыйны падатак. Гэты падатак быў устанавлены дэкрэтам УЦВК і СНК РСФСР ад 30 кастрычніка 1918 г. у памеры 10 млрд руб. Ён насіў яркавы ражаны канфіскацыйны характар і меў задачу перш за ўсё палітычнага кшталту — завяршыць канфіскацыю маёмасці "непрацоўнага элемента". Сума падатку, якая павінна была быць сабрана, размяркоўвалася паміж губернямі, пасля чаго губвыканкамы накіроўвалі заданні паведам і гарадам, павятоваыя выканкамы — валасцям, а валасныя выканкамы — паселішчам і пасёлкам. Чатыры з пяці губерняў, якія ўвайшлі праз два месяцы ў склад ССРБ, павінны былі ўплатіць 370 млн руб. надзвычайнага рэвалюцыйнага падатку, у тым ліку Смаленская — 140 млн руб., Віцебская — 100 млн руб., Магілёўская — 70 млн руб., Мінская — 60 млн руб.)²⁶.

12 лютага 1919 г. СНК ССРБ зацвердзіў Дэкрэт аб абкладанні буржуазіі надзвычайным рэвалюцыйным падаткам²⁷. Аб механізме налічэння і спагнання гэтага падатку можна меркаваць, зыходзячы з цыркуляра фіннаддзела Пінскага павятовага рэўкама валасным рэўкамам ад 17 лютага 1919 г. Дакумент прадпісваў стварыць валасныя і сельскія камісіі па раскладцы надзвычайнага рэвалюцыйнага падатку. Валасныя камісіі ствараліся ў складзе двух членаў валаснога рэўкама і трох членаў ад "працоўных слаёў насельніцтва", сельскія — у складзе трох членаў, якія прызначаліся валаснымі рэўкамамі з "працоўных класаў мясцовага сельскага насельніцтва". Сельскія камісіі павінны былі ў самы кароткі тэрмін скласці спісы плацельшчыкаў падатку, пазначыўшы пры гэтым склад і каштоўнасць іх маёмасці, наяўнасць грашовых сродкаў і даходаў, а таксама суму прапанавана-

га камісіяй падатку. Валасныя камісіі размяркоўвалі прызначаную на воласць суму падатку паміж селішчамі і прымалі канчатковае рашэнне аб памеры падатку з канкрэтных плацельшчыкаў. Асноўны цяжар падатку закладваўся ўскласці на "вясковых кулакоў, асабліва на спекулянтаў", а таксама на "маёмасці і грашовыя капіталы асобаў, якія з'ехалі за межы Савецкай Расіі". Калі чалавек адмаўляўся выплочваць падатак, на першы раз прадугледжваліся такія меры прымусу, як арышт, выкананне працоўнай павіннасці, канфіскацыя ці продаж маёмасці нават да накіравання ўзброеных атрадаў "для ўздзеяння на супраціў плацельшчыкаў". У выпадку ж свядомага ўтойвання грошай прадугледжвалася "доўгае зняволенне ў турме з прымусовымі работамі, пры асаблівай злоснасці — суд губернскага Рэвалюцыйнага трыбунала"²⁸.

Нярэдка мясцовыя ўлады самастойна павялічвалі сумы надзвычайнага рэвалюцыйнага падатку. Напрыклад, на Ігуменскі павет была вызначана сума ў 2 млн руб., але рашэннем павятовага выканкама яе памеры былі павялічаныя да 3 млн руб.²⁹ У сакавіку 1919 г. распараджэннем Камуністычнай партыі Літвы і Беларусі для Мінска сума надзвычайнага рэвалюцыйнага падатку вызначалася ў 200 млн руб. (у той час як паводле дэкрэта ад 30 кастрычніка 1918 г. — толькі 60 млн руб.), зіхусамы кароткі тэрмін меркавалася атрымаць 60 млн руб.³⁰. Аднак сабраць такую велізарную суму звычайнымі сродкамі, прычым за кароткі адрэзак часу, было нерэальна (пра што, дарэчы, гаварылася і на пасяджэнні СНК ЛітБел ССР 17 сакавіка 1919 г.). Таму для збору падатку вырашылі звярнуцца да метаду тэрору. 12 сакавіка 1919 г. прэзідыум Мінскага губернскага ваенрэўкама прыняў рашэнне, што паколькі "буржуазія адмаўляецца плаціць падатак усамы кароткі тэрмін, правесці арышты буржуазіі, якія адмаўляюцца плаціць, і перадаць у распараджэнне т. Крывашэйна * для заключэння ў канцэнтрацыйныя лагеры..."³¹. 19 сакавіка 1919 г. гэтая пастанова была зацверджаная СНК ЛітБел ССР³².

3 іншых даходных крыніц найбольш значныя сумы былі атрыманыя за кошт паступленняў ад гербавага збору (258 тыс. руб.) і агульнадзяржаўнага падаходнага падатку (227 тыс. руб.). Астатнія дзяржаўныя і мясцовыя падаткі далі вельмі нязначныя сумы: 44 тыс. руб. — розныя пошліны, 40 тыс. руб. — дадатковы збор да асноўнага прамысловага падатку, 38 тыс. руб. — падатак з нерухомах маёмасцяў, 9 тыс. руб. — збор з грашовага капіталу, 8,5 тыс. руб. — дзяржаўны пазямельны падатак, менш за 1 тыс. руб. — збор з паравых катлоў і лакамабіляў³³.

Гэтыя паступленні насілі разавы, несістэматычны характар. У дакладзе часовага кіраўніка рэспубліканскага ўпраўлення прамых падаткаў і пошлінаў паведамлялася, што па падаходным падатку на 14 мая 1919 г. толькі заканчвалася праца па абкладанні за

*Крывашэйн Мікалай Іванавіч (1885—1936) — са снежня 1918 г. Мінскі губернскі ваенны камісар, ваенны камэндант г. Мінска.



Купюра наміналам 500 рублёў
(т. зв. "царскія мікалаеўскія грошы").



Купюра наміналам 1000 рублёў (т. зв. "думскія грошы").



Грашовыя знакі
наміналам
20 і 40 рублёў
(т. зв. "керанкі").



Грашовыя знакі наміналам 250 і 500 рублёў
(савецкія грошы).

1918 г., па прамысловым падатку выяўляліся нядоімікі за 1916—1918 гг., па гербавым зборы працягвалася спаганне нядоімак, таксама праводзілася работа па вызначэнні сум падаткаў з гарадскіх нерухомах маёмасцяў, кватэрнага падатку, падатку з грашовых капіталаў, натуральнага падатку і г. д.³⁴

Аднак сабраныя на тэрыторыі рэспублікі дзяржаўныя і мясцовыя падаткі і зборы не маглі задаволіць нават самыя мінімальныя патрэбы. Так, па стане на май 1919 г. толькі па лініі НКУС на ўтрыманне асабовага складу губернскіх і павятовых аддзелаў кіравання, дапамогу гарадскім, валасным і сельскім саветам трох губерняў (Мінскай, Віленскай і Ковенскай) патрабавалася 19,7 млн руб.³⁵ Фінансавы стан рэспублікі цалкам залежаў ад грашовых сум, якія паступалі з Масквы. Да канца сакавіка 1919 г. у краіне ўжо былі размеркаваны атрыманыя ад СНК РСФСР 80 млн руб. У сувязі з гэтым 29 сакавіка старшыня СНК ЛітБел ССР В.С. Міцкявічус-Капсукас звярнуўся ў СНК Савецкай Расіі з просьбай "тэрмінова даць пазыку 100 млн. руб.... Становішча крытычнае...". 2 красавіка 1919 г. СНК РСФСР задаволіў гэтую просьбу.³⁶ Аднак грошы былі патрачаныя даволі хутка, і ўжо ў пачатку мая 1919 г. ураду рэспублікі ўтэрміновым парадку зноў спатрэбіліся новыя субсідыі з Масквы.³⁷ 12 ліпеня 1919 г. В.С. Міцкявічус-Капсукас накіраваў на імя У.І. Леніна тэлеграму з просьбай аб "спешнай высылцы" не менш за 80 млн руб. для экстраных выдаткаў на ваенныя патрэбы, адзначыўшы, што папярэдняе хадайніцтва аб выдзяленні 50 млн руб. задаволена не было.³⁸

На тэрыторыі ЛітБел ССР, паводле інфармацыі Народнага камісарыята фінансаў рэспублікі, афіцыйна знаходзіліся ў абарачэнні наступныя віды грашовых знакаў: "крэдытныя білеты старых узораў у руб.

500, 100, 50, 25, 10, 5, 3 і 7" (такзваныя "царскія мікалаеўскія"), крэдытныя білеты узору 1917 г. у 1000 і 250 руб. ("думскія грошы"), "казначэйскія знакі ў 40 і 20 руб." ("керанкі") і "дробныя разменныя знакі ў кап. 50, 20, 15, 10, 5, 3, 2 і 7" (выпускаліся з 1915 г.). Нягледзячы на тое, што Наркамфін прасіў "дакладна вызначаць грашовыя знакі, пазбягаючы выразаў "царскія, раманаўскія, керанкііінш.", гэтыя назвы фігуравалі ва ўсіх дакументах не толькі мясцовых уладаў, але і СНК рэспублікі.³⁹ Таксама пачалі з'яўляцца і ўласна савецкія грашовыя знакі. Паводле дэкрэта СНК РСФСР ад 4 лютага 1919 г. сталі друкавацца новыя, ужо савецкія, крэдытныя білеты, разліковыя і грашовыя знакі.⁴⁰

Найменшым даверам у насельніцтва карысталіся "керанкі". Іх адмаўляліся прымаць прыватныя асобы і цяржаўныя арганізацыі, а разліковы курс у адносінах ца "царскіх мікалаеўскіх" усталёваўся адвольна. Тое, што менавіта "керанкі" складалі асноўную суму грошай, якія знаходзіліся ў абарачэнні на тэрыторыі рэспублікі, значна паглыбляла фінансавы крызіс. 20 сакавіка 1919 г. СНК ЛітБел ССР прыняў пастанову "Аб мерах барацьбы са спекуляцыйнай грашовымі знакамі", у якой значылася, што *"асобы, якія адмаўляюцца прымаць "керанкі", будуць прыцягвацца да рэвалюцыйнага трыбунала і асуджаны па законах ваеннага часу, удачыненні да асобаў, якія займаюцца спекуляцыйнай грашымі або якія ўстанаўліваюць розныя цэны на прадметы ў залежнасці ад роду атрымліваемых грошай, будуць прыняты самыя строга меры нават да расстрелу і канфіскацыі маёмасці"*⁴¹.

Пасля вызвалення беларускіх тэрыторый ад польскіх войскаў і другога абвяшчэння ССРБ 31 ліпеня 1920 г. сталі аднаўляцца і фінансавыя органы рэспублікі. Першапачаткова былі створаны Мінскі губернскі і павятовы фінансавыя органы, пазней — Бабруйскі, Барысаўскі, Слуцкі, Ігуменскі, Нясвіжскі, Дзісенскі, Навагрудскі, Слоні́мскі, Баранавіцкі, Пінскі, Мазы́рскі, Пружанскі, Кобрынскі, Ваўкавыскі павятовыя фінансавыя органы. Са жніўня 1920 г. фінансавыя справы сталі кампетэнцыяй Камісарыята фінансаў ССРБ (з снежня 1920 г. — Народны камісарыят фінансаў). Назіраўся востры недахоп прафесійных кадраў, адсутнічалі бланкі, кіруючыя правілы, цыркуляры і інструкцыі па вядзенні фінансавых аперацый. Апошнія сталі паступаць на месцы толькі ў другой палове студзеня 1921 г. Да гэтага, як адзначаў НКФ ССРБ, *"праца ішла "навобмац"*⁴².

У жніўні 1920 г. пачалася праца па падрыхтоўцы да спагнання падаткаў: дзяржаўнага падаходнага падатку; 5% дзяржаўнага падатку з гандлёвых і прамысловых абаротаў, падрадаў і паставак; гербавага збору з папер, актаў і дакументаў; адзінага падаходна-маёмаснага падатку; падаходнага зямельнага падатку, а таксама мясцовых падаткаў адпаведна дэкрэту СНК РСФСР ад 3 снежня 1918 г.⁴³

14 студзеня 1921 г. прэзідыум ЦБК ССРБ па дакладзе Наркамфіна рэспублікі прыняў рашэнне сфарміраваць асобны бюджэт для неаб'яднаных камісарыятаў і цэнтральных устаноў ССРБ за кошт *"атрымання грашовых знакаў у выглядзе пазыкі ССРБ ад РСФСР"*⁴⁴.

Аднак на практыцы ўся эканамічная палітыка савецкай улады вяла да імклівай дэградацыі фінансавай і бюджэтнай сістэмы, перш за ўсё мясцовай. Падаткі разглядаліся не як сродак рэгулявання эканамічных адносінаў і пакрыцця бягучых дзяржаўных і мясцовых расходаў, а перш за ўсё як сродак завяршэння экспрапрыяцыі сродкаў вытворчасці, маёмасці і капіталаў.

Натуралізацыя заробтнай платы, усеагульная працоўная павіннасць, нацыяналізацыя нерухомых маёмасцяў, адмена платы за розныя паслугі, якія

аказваліся рабочым і служачым дзяржаўнымі ўстановамі (карыстанне поштай, тэлеграфам, тэлефонам, жылымі памяшканнямі, водаправодам, каналізацыяй, электрычнасцю і г. д.), бясплатны водпуск насельніцтву прадуктаў харчавання зьялі да мінімуму значэнне мясцовага абкладання і мясцовых даходаў. Пастанова СНК РСФСР ад 23 верасня 1919 г. давала мясцовым саветам магчымасць атрымліваць з дзяржаўнага бюджэту пазыкі і дапамогі на пакрыццё мясцовых расходаў⁴⁵. Задавальненне мясцовых патрэбаў паступова ўсё больш праводзілася праз агульную сістэму дзяржаўнага размеркавання і пакрывалася ў асноўным за кошт дапамогі, якая паступала ў ССРБ з РСФСР. Фактычна да сярэдзіны 1920 г. усе найбольш значныя выдаткі былі пераведзеныя на сродкі дзяржбюджэту, у выніку чаго II сесія УЦВК прыняла 18 чэрвеня 1920 г. рашэнне аб адмене падзелу бюджэту на агульнадзяржаўны і мясцовы і аб уключэнні мясцовых выдаткаў і даходаў у агульнадзяржаўны бюджэт⁴⁶.

Галоўнымі задачамі Наркамфіна ССРБ па-ранейшаму былі складанне расходных каштарысаў і размеркаванне атрыманых з Масквы грашовых сродкаў. Намесцахупаветах складаліся каштарысы расходаў па профільных аддзелах павятовых выканкамаў, якія затым паступалі ў адпаведныя наркаматы і цэнтральныя ўстановы рэспублікі. Апошнія, у сваю чаргу, складалі свае расходныя каштарысы. Яны падаваліся на разгляд Наркамфіна (са студзеня 1921 г. — калегіі НКФ) і зацвярджаліся ЦБК ССРБ. Агульныя расходныя каштарысы па наркаматах і склалі "бюджэт" ССРБ на 1921 год. Выдаткі і на месцах, і ў цэнтральных арганізацыях вызначаліся адвольна, без выканання якіх-небудзь нарматываў. У перыяд з 1 студзеня па 1 красавіка 1921 г. ЦВК і СНК ССРБ зацвердзілі за другую палову 1920 г. і на ўвесь 1921 г. 19 расходных каштарысаў па наркаматах і цэнтральных органах рэспублікі. Усе яны ў працэсе зацвярджэння падвергліся значнаму скарачэнню: па ўказаных 19 каштарысах першапачаткова была запытана сума ў 135,6 млрд руб., а зацверджана — толькі ў памеры 89 млрд руб. Камісарыят фінансаў ССРБ адзначаў, што *"па ўсіх ведамствах была заўважана тэндэнцыя да моцнага пашырэння сваіх аперацый без суадносін з магчымасцю выканання"*. Так, многія наркаматы і ведамствы ўключалі ў свае каштарысы выдаткі, якія не ўваходзілі ў сферу іх адказнасці⁴⁷.

У такой сітуацыі рэспубліка востра адчувала недахоп у грашовых знаках, патрэба ў якіх у сувязі са значнай інфляцыяй пастаянна ўзрастала: калі на другую палову 1920 г. па каштарысах наркаматаў і цэнтральных рэспубліканскіх органаў ССРБ патрабавалася 6,7 млрд руб., то на 1921 г. — ужо амаль 130 млрд руб.⁴⁸

Атрыманых з РСФСР грошай не хапала. У перыяд з 1 кастрычніка 1920 г. па 1 кастрычніка 1921 г. НКФ ССРБ атрымаў толькі каля 82 млрд руб. пры заяўленай неабходнасці ў 125 млрд руб.⁴⁹. Для *"своечасовага і акуратнага забеспячэння ССРБ грашовымі зна-*

камі" Прэзідыум ЦВК ССРБ звярнуўся ў Наркамат шляхоў зносін РСФСР з просьбай выдзеліць у распараджэнне НКФ Беларусі "адзін нязменны класны вагон"⁶⁰. Кожныя два-тры тыдні ў Мінск з Масквы прывозілі мяшкі са свежанадрукаванымі грашовымі знакамі, якія праз беларускі НКФ пастановамі ЦВК і СНК ССРБ размяркоўваліся паміж наркаматамі. Па прычыне недахопу грошай узніклі перабоі з выплаты заробку рабочым і служачым. Так, рашэннем Прэзідыума ЦВК ССРБ ад 29 красавіка 1921 г. рэспубліканскія наркаматы павінны былі "ўстрымацца ад выплаты запазычанасцяў і выплачваць толькі па бягучых выдатках", а таксама "аплачваць па ведамасцях устаноў толькі асноўныя аклады і неадкладныя бягучыя выдаткі. Рабочым дзяржаўных прадпрыемстваў выплачваць цалкам на цяперашні час, устрымліваючыся ад аплаты за старое".

Атрыманя ў рэспубліцы грошы па падатках маглі пакрыць толькі вельмі нязначную частку мясцовых выдаткаў. За перыяд з 1 кастрычніка 1920 г. па 1 ліпеня 1921 г. у касу НКФ ССРБ вярнулася праз падаткі, зборы і пошліны толькі каля 70 млн руб.⁵². А ў бюджэце РСФСР у 1920 г. падатковыя паступленні склалі ўсяго 0,2% даходнай часткі⁵³.

Відавочна, што падатковыя паступленні перасталі адыгрываць колькі-небудзь значную ролю ў рэгуляванні народнай гаспадаркі. У Маскве пачалася падрыхтоўка да карэннай рэформы падатковай справы з мэтай уніфікаваць усе наяўныя прамыя падаткі і адмяніць грашовыя падаткі. Пытанне аб адмене грашовых падаткаў разглядалася на пасяджэннях СНК РСФСР 3 лістапада, 30 лістапада і 18 снежня 1920 г.⁵⁴. На падставе пастановы УЦВК РСФСР ад 3 лютага 1921 г. цыркулярам НКФ РСФСР ад Элютага 1921 г. было часова (да канчаткова гарашэння УЦВК) прыпынена збіранне ўсіх падаткаў⁵⁵. У сітуацыі, калі лес грашовых падаткаў, як здавалася кіраўніцтву рэспублікі і рэспубліканскага НКФ, быў ужо прадвызначаны, падатковае ўпраўленне НКФ ССРБ было расфарміраванае і да канца мая 1921 г. практычна бяздзейнічала⁵⁶.

Галоўнай крыніцай пакрыцця агульнарэспубліканскіх мясцовых патрэбаў заставаўся выпуск грашовых знакаў (па заяве Камісарыята фінансаў ССРБ, "уся надзея ўскладалася на ўдасканаленне нашага друкаванага станка ў цэнтры"), што прыводзіла да абвальнага падзення курсу савецкага рубля. Аднак гэтая акалічнасць, па ацэнцы самаго Камфіна ССРБ, "не займала наш Камісарыят, і ён зусім не павінен быў суадносіць размеркаванне грашовых знакаў са станам нашай валюты і клапаціцца аб магчымым утрыманні яе ад падзення... Мы ўсё больш заблыталіся ўзачараванае кола, якое ствараецца, з аднаго боку, патрабаваннямі на грошы, якія ўсё павялічваюцца, і, з другога боку, новымі бесперапыннымі і прагрэсавальнымі выпускамі грошай і імклівым падзеннем нашай валюты". Галоўную мэту сваёй працы НКФ ССРБ бачыў у тым, каб "з дапамогай друкаванага станка выключыць з рынку тое, што неабходна дзяржаве для

папаўнення свайго харчовага фонду, г. зн. адабраць у сялян харч з дапамогай інфляцыйных грошай. Выхад з гэтага "зачараванага кола" бачыўся ў той час у стварэнні такой сітуацыі, калі "нашы харчовыя фонды не будуць мець патрэбу ў папаўненні іх з боку, што прывядзе да поўнай адмены грашовай сістэмы"⁵⁷. Такія дзеянні выразна адлюстроўвалі пазіцыю вышэйшага партыйна-савецкага кіраўніцтва. Яшчэ 30 лістапада 1920 г. У.І.Ленін пісаў: "Пераход ад грошай да безграшовага прадуктаабмену бяспрэчны. Каб тэты пераход быў паспяхова завершаны, трэба, каб быў ажыццёлены прадуктаабмен (не тавараабмен). Пакуль мы не ў сілах ажыццявіць тавараабмен, г. зн. даваць сялянству прампрадукты, — да гэтага часу сялянства вымушана заставацца пры абломках таварнага (а такім чынам, грашовага) звароту, пры сурагаце яго. Адмяніць сурагат (грошы), пакуль сялянству не далі яшчэ за тое, што ліквідуе патрэбу ў сурагаце, эканамічна няправільна"⁵⁸.

Такім чынам, у першы перыяд існавання ССРБ не ўдалося сфарміраваць ні дзяржаўны, ні мясцовыя бюджэты. Замест іх мясцовыя і рэспубліканскія органы ўлады складалі толькі расходныя каштарысы па профільных кірунках, у якіх вызначалі сумы неабходных для іх функцыянавання грашовых сродкаў. Прыбытковыя артыкулы адсутнічалі (ці не адыгрывалі істотнага значэння), што ставіла рэспубліку ў прамую залежнасць ад паступленняў грашовых сродкаў з Масквы. Памеры гэтых паступленняў вызначалі рэальныя магчымасці як рэспубліканскіх, так і мясцовых органаў савецкай улады вырашаць першачарговыя задачы фарміравання ўсёй сістэмы дзяржаўнай улады, задавальнення мінімальнай патрэбы ў эканоміцы і насельніцтва. Варта ўлічваць, што нават ва ўмовах нармальнага функцыянавання эканомікі для стварэння фінансава-бюджэтнай сістэмы патрабуецца час: неабходна сфарміраваць прафесійны апарат фінансавых органаў у цэнтры і на месцах, падрыхтаваць неабходныя матэрыялы для збору падаткаў і пошлін, размежаваць даходы і выдаткі на дзяржаўныя і мясцовыя, арганізаваць сам працэс збору і ўліку падаткаў і г. д. На ўсё гэта "першай" Сацыялістычнай Савецкай Рэспубліцы Беларусі гісторыя адпусціла ўсяго два месяцы, прычому ваенных умовах, пры рэзкім падзенні вытворчасці і значнай інфляцыі. Праводзіць якую-небудзь прадуманую фінансавую палітыку ў сітуацыі адсутнасці ўласных даходаў у разбуранай Першай сусветнай вайной і нямецкай акупацыяй краіне, калі галоўным было хоць неяк закрыць "фінансавыя дзіркі" за кошт атрымання грошай з Масквы, а таксама ва ўмовах няпэўнасці тэрытарыяльных межаў і лесу самай Савецкай Беларусі было практычна немагчыма. Такія ж праблемы ў далейшым паўсталі і перад Літ-Бел ССР, дзе таксама не ўдалося сфарміраваць уласны рэспубліканскі і мясцовыя бюджэты.

Нават у выпадку распрацоўкі дзяржаўнага і мясцовых бюджэтаў іх значэнне ў рэгуляванні сацыяльна-эканамічных працэсаў у ССРБ і Літ-Бел ССР было б толькі фармальнае. Натуралізацыя эканамічных ад-

носінаў, значная грашовая эмісія і хуткае аб'ясцэнне ванне грошай аб'ектыўна не дазвалялі скласці рэальныя каштарысы даходаў і расходаў. Так, у Савецкай Расіі афіцыйна за 1918—1920 гг. прынялі пяць бюджэтаў: чатыры паўгадавых (1918—1919 гг.) і адзін гадавы (1920 г.). Адметнай іх рысай быў велізарны дэфіцыт (у 1920 г. ён склаў 87% агульнага аб'ёму бюджэту), які пакрываўся шляхам грашовай эмісіі. Як вынік, бюджэты мелі выключна арыенціраванае значэнне, складаліся і зацвярджаліся ўжо ў канцы бюджэтнага перыяду, іх фактычнае выкананне не адпавядала зацверджаным паказчыкам з прычыны распаўсюджанай практыкі звышсметных асігнаванняў, дэвальвацыі папяровых грошай (за 1919 г. курс рубля зменшыўся ў 3136 разоў у параўнанні з даваенным)⁵⁹.

Пасля другога абвяшчэння ССРБ дэградацыя фінансавай сістэмы прадаўжалася. Татальная нацыяналізацыя прамысловасці і гандлю, шырокае развіццё безграшовых формаў разліку, бясплатнасць большасці паслуг для насельніцтва, натуралізацыя заробтнай платы, велізарная грашовая эмісія практычна зьялі да мінімуму ролю грошай. Грашовая эмісія (за 1920 г. агульная сума грошай у абарачэнні узрасла ў 5 разоў) стала асноўнай крыніцай даходаў, а роля фінансавых інстытутаў зьялася да занатоўвання патрэбаў розных наркаматаў і ведамстваў рэспублікі ў грашовых знаках, фарміравання заявак на атрыманне неабходных грашовых сум у Маскве, дастаўкі грошай і наступнага іх размеркавання адпаведна рашэнням вышэйшых органаў улады рэспублікі.

Здавалася, што да пачатку 1921 г. стварыліся ўмовы для практычнай рэалізацыі галоўнай задачы грашова-фінансавай палітыкі першых гадоў савецкай улады — ліквідацыі грашовага абарачэння. Несумненна, што ў значнай ступені палітыка 1917 — пачатку 1921 гг. была вынікам крызісу ўсёй фінансавай сістэмы ва ўмовах ваенных урушэнняў і развалу вытворчасці, паскоранай нацыяналізацыі прамысловасці і гандлю, пераходу да натуралізацыі эканамічных адносінаў і бясплатнасці многіх паслуг. Аднак усё ж цэнтральная лінія савецкай улады ў галіне фінансаў вызначалася перш за ўсё тэарэтычнымі ўяўленнямі аб будучым камуністычным грамадстве як беставарным, заснаваным на ўсеагульным абагульненні сродкаў вытворчасці. Ліквідацыя таварна-грашовых адносінаў і пераход да новай сістэмы вытворчасці і размеркавання, заснаванай на прымусовай арганізацыі вытворча-спажывецкіх камун, разглядаліся бальшавіцкім кіраўніцтвам пасля прыходу да ўлады не толькі ў якасці стратэгічнага напрамку будаўніцтва камуністычнага грамадства, але і тактычнага сродку ажыццяўлення бягучых палітычных і сацыяльна-эканамічных задач. У Праграме РКП(б), прынятай VIII з'ездам партыі (18—23 сакавіка 1919 г., адзначалася: *"У галіне размеркавання задача Савецкай улады ў цяперашні час заключаецца ў тым, каб няўхільна працягваць замену гандлю планамерным, арганізаваным у агульнадзяржаўным*

*маштабе размеркаваннем прадуктаў. Мэтаю з'яўляецца арганізацыя ўсяго насельніцтва ў адзіную сетку спажывецкіх камун, здольных з найбольшай хуткасцю, планамернасцю, эканоміяй і з найменшым выдаткам працы размяркоўваць усе неабходныя прадукты..."*⁶⁰. Значным крокам у гэтым накірунку стаў прыняты 16 сакавіка 1919 г. СНК РСФСР Дэкрэт аб спажывецкіх камунах, які прадугледжваў аб'яднанне ўсіх спажывецкіх кааператываў у гарадах і сельскіх мясцовасцях у адзіныя спажывецкія камуны. У кожную камуну ўваходзіла ўсё насельніцтва дадзенай мясцовасці, яе членамі павінны былі стаць усе грамадзяне, адначасова прыпісаўшыся да аднаго з яе размеркавальных пунктаў. Мясцовыя спажывецкія камуны аб'ядноўваліся ў губернскае саюзы, а тыя ў сваю чаргу — у Цэнтрасаюз⁶¹. У ССРБ такія адзіныя размеркавальны апарат у выглядзе Цэнтрасаюза Беларусі быў створаны пасля вызвалення тэрыторыі краіны ад польскай акупацыі па рашэнні беларускага рэўкама ад 4 жніўня 1920 г.⁶²

Разам з тым бальшавіцкае кіраўніцтва разумела, што ў адзін момант ажыццявіць пераход да безграшовых формаў адносін немагчыма, для гэтага патрабуецца пэўны пераходны перыяд, тэрміны завяршэння якога прадугледзець немагчыма. У той жа Праграме РКП(б) адзначалася, што *"ў першы час пераходу ад капіталізму да камунізму, паку ль яшчэ не арганізавана цалкам камуністычная вытворчасць і размеркаванне прадуктаў, знішчэнне грошай уяўляецца немагчымым"*, і ставілася практычная задача *"ўсямернага развіцця безграшовага разліку як рэальнага сродку знішчэння грошай"*⁶³.

Такім чынам, прынцыповых рознагалоссяў у вышэйшым партыйна-савецкім кіраўніцтве адносна неабходнасці ліквідацыі таварна-грашовых адносінаў, прычым у агляднай будучыні, не існавала. Пытанне стаяла толькі ў тэмпах і тэрмінах пераходу да безграшовай эканомікі — ажыццявіць такі пераход адразу ці праз нейкі "пераходны перыяд".

У першы час існавання савецкай улады фінансавая сістэма была галоўным чынам арыентаваная на завяршэнне экспрапрыяцыі маёмасці ў непрацоўных элементаў з дапамогай розных надзвычайных і звычайных падаткаў, а таксама наладжванне сістэмы дзяржаўнага кіравання эканомікай, дзяржаўнага ўліку і кантролю над вытворчасцю. З лета 1918 г., калі надзеі на мірнае развіццё падзей былі страчаныя, ва ўмовах абвастрэння грамадзянскай вайны, пашырэння замежнай інтэрвенцыі і цэнтралізацыі кіравання эканомікай камуністычнае ўяўленне аб неабходнасці ліквідацыі ўсёй сістэмы таварна-грашовых адносінаў і пераходу да прамога прадуктаабмену значна ўмацавалася. У канцы 1919 г. быў нават падрыхтаваны да разгляду на VII Усерасійскім з'ездзе Саветаў (снежань 1919 г.) праект рэзалюцыі аб знішчэнні грошай⁶⁴. Аднак нават у канцы 1920 — пачатку 1921 гг., нягледзячы на велізарную інфляцыю і грашовую эмісію, шырокае развіццё сістэмы безграшовых разлікаў (што ствара-

ла рэальную магчымасць адмовы ад грошай), грашо-вае абарачэнне прадаўжала функцыянаваць (хоць і ў вельмі абмежаваным выглядзе), вырашаючы задачу канфіскацыі ў сялянства харчавання і ў пэўнай меры мінімізуючы наступствы экспрапрыяцыйнага характэру яе ажыццяўлення. На наш погляд, менавіта неабходнасць наладжвання новых адносінаў з сялянствам у сялянскай краіне ва ўмовах завяршэння ваенных дзеянняў і пераходу да мірнага развіцця выратавала грашова-фінансавую сістэму ад поўнага знішчэння і паслужыла стымулам яе адраджэння.

¹ Юрков Й.А. Финансовая политика Советского государства и товарно-денежные отношения в годы гражданской войны (1918—1920 гг.) // Вопросы истории. 1981, №10. С. 63.

² Бюджетное законодательство Союза ССР за 20 лет. Сборник важнейших законодательных материалов за 1917—1937 гг. М., 1938. С. 9-10.

³ Бордюгов Г.А., Козлов В.А. "Военный коммунизм": ошибка или "проба почвы"? // история отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории советского государства. М., 1991. С.79.

⁴ Бюджетное законодательство Союза ССР за 20 лет. С. 19—24.

⁵ Булдаков В.Н., Кабанов В.В. "Военный коммунизм": идеология и общественное развитие // Вопросы истории. 1990, №3. С. 47.

⁶ Бордюгов Г.А., Козлов В.А. "Военный коммунизм": ошибка или "проба почвы"? С.82.

⁷ Революционные комитеты БССР (ноябрь 1918 — июль 1920 г.): сборник документов и материалов. Мн., 1961. С.58.

⁸ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ). Ф. 810, воп. 1, спр. 2, арк. 1-2.

⁹ Там жа. Спр. 12, арк. 7-8.

¹⁰ Там жа. Спр. 11, арк. 300.

¹¹ Декреты Советской власти. Т. 3 (11 июля — 9 ноября 1918 г.). М., 1964. С. 497—503.

¹² НАРБ. Ф. 93, воп. 1, спр. 23, арк. 10.

¹³ 1 января 1919 года: Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии: документы и материалы. Мн., 2006. С. 125.

¹⁴ НАРБ. Ф. 809, воп. 1, спр. 6, арк. Юадв.

¹⁵ Там жа. Арк. 12—12адв.

¹⁶ Там жа. Арк. 13 адв.

¹⁷ Там жа. Арк. 23 адв.

¹⁸ Там жа. Ф. 810, воп. 1, спр. 2, арк. 80.

¹⁹ Там жа. Ф. 93, воп. 1, спр. 23, арк. 21—22 адв., 29—30 адв.

²⁰ Там жа. Арк. 25 адв.

²¹ Там жа. Ф. 810, воп. 1, спр. 11, арк. 301.

²² Там жа. Ф. 809, воп. 1, спр. 6, арк. 26 адв.

²³ Там жа. Ф. 810, воп. 1, спр. 11, арк. 300—300 адв.

²⁴ Там жа. Ф. 809, воп. 1, спр. 6, арк. 54.

²⁵ Там жа. Ф. 810, воп. 1, спр. 20, арк. 17 адв.

²⁶ Декреты Советской власти. Т. 3 (11 июля — 9 ноября 1918 г.). С. 465—468.

²⁷ НАРБ. Ф. 809, воп. 1, спр. 6, арк. 26 адв.

²⁸ Революционные комитеты БССР (ноябрь 1918—июль 1920 г.): сборник документов и материалов. С. 107—110.

²⁹ НАРБ. Ф. 810, воп. 1, спр. 12, арк. 397 адв.

³⁰ Там жа. Ф. 809, воп. 1, спр. 6, арк. 63-а.

³¹ Там жа. Арк. 35.

³² Борьба за Советскую власть в Белоруссии. 1918—1920 гг.: сборник документов и материалов. Т. 2 (февраль 1919—1920 гг.). Мн., 1971. С. 49.

³³ НАРБ. Ф. 810, воп. 1, спр. 16, арк. 71.

³⁴ Там жа. Спр. 11, арк. 206—208.

³⁵ Там жа. Спр. 12, арк. 648.

³⁶ Борьба за Советскую власть в Литве в 1918—1920 гг. Сборник документов. Вильнюс, 1967. С. 235—236, 242.

³⁷ НАРБ. Ф. 810, воп. 1, спр. 20, арк. 30 адв.

³⁸ Борьба за Советскую власть в Белоруссии. 1918—1920 гг.: сборник документов и материалов. Т. 2 (февраль 1919—1920 гг.). С. 155.

³⁹ НАРБ. Ф. 809, воп. 1, спр. 6, арк. 55.

⁴⁰ Юрков И. А. Финансовая политика Советского государства и товарно-денежные отношения в годы гражданской войны (1918—1920 гг.). С. 63.

⁴¹ Борьба за Советскую власть в Литве в 1918—1920 гг. Сборник документов. С. 222.

⁴² Советская Белоруссия. Мн., 1921. С. 91.

⁴³ НАРБ. Ф. 93, воп. 1, спр. 4, арк. 1—6.

⁴⁴ Там жа. Спр. 172, арк. 1.

⁴⁵ Бюджетное законодательство Союза ССР за 20 лет. С. 40-41.

⁴⁶ Там жа. С. 44.

⁴⁷ Советская Белоруссия. С. 92-93.

⁴⁸ Там жа.

⁴⁹ НАРБ. Ф. 93, воп. 1, спр. 188, арк. 4.

⁵⁰ Там жа. Спр. 172, арк. 1.

⁵¹ Там жа. Арк. 14.

⁵² Там жа. Спр. 188, арк. 4 адв.

⁵³ Юрков И.А. Финансовая политика Советского государства и товарно-денежные отношения в годы гражданской войны (1918—1920 гг.). С. 63.

⁵⁴ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т. 52. С. 351.

⁵⁵ Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці. Ф. 24, воп. 1, спр. 168, арк. 92 адв.

⁵⁶ Советская Белоруссия. С. 92.

⁵⁷ Там жа. С. 90.

⁵⁸ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т. 52. С. 22-23.

⁵⁹ Бордюгов Г.А., Козлов В.А. "Военный коммунизм": ошибка или "проба почвы"? С. 94; Бюджетное законодательство Союза ССР за 20 лет. С. X—XI.

⁶⁰ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Ч. 1 (1898—1925). М., 1953. С. 425-426.

⁶¹ Декреты Советской власти. Т. 4 (10 ноября 1918 г. — 31 марта 1919 г.). М., 1968. С. 491—508.

⁶² Революционные комитеты БССР и их деятельность по упрочению Советской власти и организации социалистического строительства (июль — декабрь 1920 г.): сборник документов и материалов. Мн., 1957. С. 299.

⁶³ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Ч. 1 (1898—1925). С. 427.

⁶⁴ Бордюгов Г.А., Козлов В.А. "Военный коммунизм": ошибка или "проба почвы"? С. 95.